

Del 3: Vanvården utreds, upprättelse var god dröj

Samtidigt som Vanvårdsutredningen sätter igång hösten 2006 är det val och Sverige får en borgerlig regering. För Alliansen är det full fart framåt. För Vanvårdsutredningen är det full fart bakåt. Nu ska Sveriges historia skrivas om.

Detta har hänt: *I högt tempo har socialtjänstminister Morgan Johansson (S) fått fram en förstudie om vanvården och hunnit sätta igång den svenska upprättelseprocessen. Efter valet får han gå.*

I riksdagen får de borgerliga partierna egen majoritet efter tolv år i opposition. Den här gången är de väl förberedda. När de tar över regeringskansliet har de redan ett färdigt program med reformer som de kommit överens om att genomföra. Kanske har de bara fyra år på sig, ingen vet. Det är bara att köra.

Alla får inte samma makt och inflytande i den nya regeringen. Kristdemokraterna är minst med sju procent av väljarna bakom sig och får tre statsrådsposter. Partiledaren Göran Hägglund blir socialminister och chef för socialdepartementet. Han tar hand om hälso- och sjukvårdsfrågorna. Maria Larsson blir statsråd och får ansvar för barn- och äldre frågor på samma departement.

Kristdemokraterna är fortfarande starkt förknippat med så kallat mjuka frågor, men har precis som de övriga samarbetspartierna genomgått en ganska rejäl makeover sedan regeringsåren 1991-1994. Samhället och politiken har förändrats. Nu seglar de borgerliga partierna under gemensam flagg och ska vara överens om allt. Annars händer inget.

*

Ingen vanlig utredning

Samma **Göran Johansson** som skrivit Socialstyrelsens rapport har utsetts till utredare och ska leda Vanvårdsutredningen. Han är en rutinerad ämbetsman och utredare med en bakgrund både som socialchef och tjänsteman på Socialstyrelsen och har jobbat med barnfrågor länge. Men detta är något helt nytt och mötena med de vanvårdade ska påverka honom på ett sätt som inget tidigare arbete gjort.

Uppdraget är att granska allvarliga övergrepp och vanvård inom den sociala barnvården för att kunna undvika det i framtiden. Offren ska intervjuas och dela med sig av sina erfarenheter. Det enda som krävs är att brotten ska vara preskriberade och inte längre möjliga att ta upp i domstol. Den socialdemokratiska regeringen har inte satt någon gräns mellan vanvård nu och vanvård då. Allt ska fram i ljuset.

Vanvårdsutredningen kommer efterhand att diskuteras som en sanningskommission och jämföras med sådana som förekommit i andra länder. Ett statligt utredningsjobb, med inspiration av sanningskommissioner, kallar Göran Johansson själv sitt arbete.

Sanningskommissioner har blivit ett sätt att synliggöra systematiska missförhållanden och förbereda för någon form av gottgörelse, som historikern **Malin Arvidsson** tio år senare beskriver det i sin avhandling [Att ersätta det oersättliga](#). Sanningskommissionerna och deras uppdrag kan se olika ut, men precis som i Sverige anses möjligheten att få sin historia dokumenterad ofta som en upprättelse i sig. I bland kallar man den här typen av tillfälliga, politiskt tillsatta organisationer för sannings- och försoningskommissioner.

I Vanvårdsutredningen möte med de vanvårdade handlar det inte om att försonas med förövarna. Utredningen tar bara in de drabbades historia med sikte på en offentlig upprättelse för dem. Men hur staten ska gälda sina försyndelser mot barnen ligger utanför Vanvårdsutredningens uppdrag.

*

Det är ett mycket ömtåligt och grannlaga uppdrag som ska utföras. De vanvårdade måste tas omhand på bästa sätt med de begränsade medel som står utredningen till buds. Det är viktigt att de som ska möta de vanvårdade, ta emot alla samtal och intervjua dem på plats också har en känslans kompetens. Dessutom måste det gå undan.

– Min styrka är att samla på mig folk som är duktiga, säger Göran Johansson.

Ett kansli inrättas i snabbt uppmöblerade lokaler i Stockholms centrum. Två gånger måste utredningen flytta till en ny adress. Telefonmottagningen är kansliets hjärta och här sitter **Christina Christoffersen**. Inga samtal till utredningen får missas. De som samlat sig för att ringa har länge hållit tyst om sina lidanden, många har inte ens berättat för sina närmaste. Nu ska de bli hörda. Alla som arbetar med utredningen måste vara beredda att ta telefonen så fort någon ringer.

Johanna Sköld har precis disputerat på en avhandling om utackorderingen av barn i Stockholm 1890-1925 vid ekonomisk-historiska institutionen på Stockholms universitet när hon värvas som utredningssekreterare. Göran Johansson satt med när hon försvarade sin avhandling och imponerades. Utredningen behöver hennes kompetens i barndomshistoria och arkivfrågor. En expertgrupp med forskare följer och granskar löpande utrednings arbete.

Ett team på två personer, psykolog **Anders Nyman** och socionom **Petra Rinman**, sköter intervjuerna med de vanvårdade. En intervjuar, den andre antecknar och skickar sedan intervjureferatet för godkännande till intervjupersonen, men alla lyckas man inte få kontakt med igen. För utredningen är det viktigt att den intervjuade skriver under på att det är en korrekt beskrivning av vanvården som registreras och sedan ska

arkiveras under sekretess i 70 år.

Bland vanvårdade kommer det godkända referatet att uppfattas som ett kvitto och en bekräftelse på att staten inte bara tagit emot utan också erkänt att de varit utsatta för vanvård.

*

Att de vanvårdade inte bara skulle kunna känna en lättnad över att bli lyssnade på är en viktig aspekt på den process som drar igång hösten 2006. Många kan behöva hjälp efteråt, för att hantera traumatiska upplevelser som väcks till liv i samband med intervjuerna. Utredningen är unik i sitt slag och får betala intervjupersonerna för resor, logi och uppehälle när de ska berätta sin historia. Men nuet måste de själva ta hand om.

Landstingen erbjuder inte den hjälp de tidigare vanvårdade kan behöva, utan att mötas av långa väntetider och få sina behov ifrågasatta. Landstingen och deras organisation, Sveriges Kommuner och Landsting (SKL), gör ingenting för att skapa en särskild ingång till vård och omsorg för dem som nu träder fram och vittnar om vad de utsatts för.

För att undvika en långdragen process om ansvaret för stödsamtal för de vanvårdade måste utredningen både finansiera och upphandla detta själv. Valet faller på S:t Lukasstiftelsen som har psykoterapeuter och finns över hela landet.

Intervjun med de vanvårdade avslutas med frågor om hur de upplevt sitt deltagande i Vanvårdsutredningen. De får också ett erbjudande om åtta stödsamtal. Innan de går får de med sig ett kort med kontaktuppgifter till S:t Lukasstiftelsen.

*

En första lägesrapport

Efter ett år, den 21 augusti 2007, lämnar vanvårdsutredare Göran Johansson en lägesrapport till regeringen för att få

förlängd utredningstid. Att det skulle behövas mer tid var alla medvetna om från början, men hur omfattande utredningen skulle kunna bli skulle få visa sig.

Den 18-sidiga rapporten redogör för hur arbetet är organiserat och fortskrider. Till halvårsskiftet 2007 har 62 personer intervjuats och 115 personer står på tur. Organisationen är på plats, men väntetiderna är långa. Hittills har utredningen bara haft ett intervjueteam, men när delrapporten lämnats anställs ett till. Målsättningen är att de två intervjueteamen ska hinna med 150 intervjuer per team och år. Kringarbetet är omfattande och kontakterna med de vanvårdade många.

För de lokala granskningarna av vanvård i Norge var det ganska lätt att nå de drabbade. Men den svenska vanvårdsutredningen är nationell och målet är att alla som vill ska intervjuas. Därför behövs det mer tid och större informationsinsatser, menar utredaren. Alla vanvårdade måste få veta att de är välkomna på intervju, var de än bor. Efter en smygande start planerar Vanvårdsutredningen flera informationsinsatser det kommande året.

"När vi i Sverige granskar den sociala barnvården i syfte att gå till botten med övergrepp och vanvård som förekommit i historien är det viktigt att granskningen blir så heltäckande och omfattande som det är möjligt att göra och som de drabbade kan begära."

Den svenska vanvårdsutredningen har ett tydligt individfokus. Här utgår granskningen från barnen, inte institutionerna de varit på. Att utredningen dessutom är nationell, omfattar både institutioner och fosterhem och saknar en bortre tidsgräns gör den svenska utredningen unik, konstaterar utredaren.

Detta gör det svårt att uppskatta hur många drabbade som vill bli intervjuade och bidrar också till att utredningen tar tid.

Misär en rimlig konsekvens

Det som kommit fram under de första intervjuerna har gjort starkt intryck på utredaren och hans medarbetare.

"Vi känner oss förtvivlade och vanmäktiga, ibland rasande, över hur barn har varit utsatta för så mycket godtycke, nonchalans, ointresse, slarv, inkompetens, och låt-gå."

"Obeskrivligt lidande brukar det heta, men lidande går visst att beskriva. Det måste beskrivas för att göra det mindre överkligt, för att göra lidandet möjligt att hantera. Det gäller både för den som varit utsatt och för den som varit förövare. Det gäller också för den som ska se till att det aldrig händer igen, för den som ska bidra till säkra uppväxtmöjligheter för barn"

Några samlade resultat finns inte ännu, men det tycks som om de som har varit placerade i fosterhem varit mest utsatta, skriver utredaren. Där har vanvården kunnat fortgå utan att någon vuxen ingripit. Barnen har varit helt utlämnade till sig själva.

" Vi har mött människor som genom samhällets försorg och underlåtenhet hamnat i livslånga utanförskap när det gällt utbildning, arbetsmarknad, sociala och medicinska handikapp, drogberoende och kriminalitet. I våra reflexioner gör vi inte anspråk på vetenskaplig evidens när det gäller samband, orsak och verkan. Men har man som litet barn placerats i fosterhem där fosterföräldrar utan insyn kunnat misshandla, våldta och förnedra det barn de haft samhällets uppdrag att vårda framstår ett liv i psykologisk social och ekonomisk misär som en högst rimlig konsekvens."

*

Till skillnad från de norska granskningarna har Vanvårdsutredningen inte getts möjlighet att kalla in förövare eller vittnen, även om sådana finns. Den får inte heller bedriva någon uppsökande verksamhet för att få fler att

vittna. Utredaren konstaterar att det inte ingår i uppdraget att på detta stadium vare sig diagnosticera, bedöma eller värdera de intervjuades lidanden.

I intervjuarbetet tillämpar utredningen arbetsmetoder som även används i historisk forskning. Här handlar det om sätta muntlig historia på pränt. Den sanning som utredningen dokumenterar är den sanning som kommer fram i intervjuerna. Fråga och lyssna är ledorden. Vanvårdsutredningens intervjuare ska inte ifrågasätta de vanvårdades berättelser, bara förtydliga och klarlägga.

Att Vanvårdsutredningen handlar om något annat än "normala uppfostringsmetoder" gör lägesrapporten tydligt med flera exempel på hur vanvården sett ut inom den sociala barnvården. Svenska folket höll länge fast vid rätten att aga sina egna barn och den avskaffades inte förrän 1979. På barnhemmen, där barnen var mer utlämnade och sårbara, förbjöds aga 30 år tidigare. Men det som merparten av intervjupersonerna beskriver är grov misshandel och grovt utnyttjande av underåriga. Många av berättelserna visar också på systematiska övergrepp, skriver utredaren.

Barnarbete har också varit tillåtet och accepterat i olika utsträckning och beroende på ålder. Men i utredningen är det många fosterbarn som tvingats arbeta som mycket små, före och efter skolan och under villkor som var fullständigt oacceptabla i samhället även när det skedde.

" Vi är naturligtvis medvetna om att samhället och även den sociala barnvården var annorlunda under den tid granskningen omfattar. Det gäller materiellt, kunskapsmässigt och värderingsmässigt. Det som vi beskriver måste sättas in i sitt historiska sammanhang. Men den vanvård och de övergrepp som intervjupersoner berättar om skulle även med dåtidens mått ha ansetts som övergrepp eller brottsliga handlingar om det upptäckts. Man bör också notera att vi endast intervjuar dem som varit med om vanvård."

Att vanvården måste sättas in i sitt historiska sammanhang sades redan i Socialstyrelsens rapport och det återupprepas alltså här. Historikern Johanna Sköld har inte kommit så långt med den frågan än. Hon har haft fullt upp med uppstarten och att jaga arkivhandlingar som komplement till de intervjuades berättelser. Våren 2009 tar en arkivarie över insamlingen och analysen av arkivmaterial.

De vanvårdade kan inte minnas allting om sina placeringar och erfarenheter precis som det var. Men säkrare källor finns inte. Tillsynen brast och i barnens akter finns sällan några anteckningar om vanvård. Barnen fann sig, teg och led. Om de vågade och fick chansen att säga hur de egentligen hade det, så satte deras nödrop ändå inte mycket spår i akterna.

Arkivmaterialiet kan som regel bara hjälpa till att reda ut var, när och hur de varit placerade och ibland inte ens det. Handlingarna är svåra att hitta, det tar lång tid att få fram dem, en del är helt enkelt slängda. När de väl anländer till utredningskansliet visar de sig inte heller ge så mycket. Det mesta handlar om tiden före placeringen. Om barnens många år i fosterhem och på barnhem står det väldigt lite.

*

Den 6 december 2007 [förlänger regeringen utredningstiden till den 30 december 2009.](#)

*

Upprättelsen skjuts upp

Det var inte jag som gjorde fel! Det var inte mig det var fel på! I samhället slår historier som ingen lyssnat till och ingen brytt sig om tidigare plötsligt an och börjar bli både hörda och lästa. I media har de vanvårdade medvind och det länge föraktade socialreportaget ser ut att komma tillbaka.

Kunskapen om den sociala barn- och ungdomsvården och det som

hänt är minimal och förståelsen likaså, men intresset och medkänslan med de drabbade finns där. Insikten att samhället har gjort omhändertagna barn en stor orätt utan att någon brytt sig om det har börjat skava.

Det visar sig också att de finns mitt ibland oss. Alla dog inte i förtid. Alla blev inte utan utbildning och fastnade i ett liv i armod, många har ändå klarat sig bra. Men de har hållit tyst om sin tid och sina upplevelser som fosterbarn och barnhemsbarn, tills nu.

Göran Johansson ställer upp på intervjuer så mycket han kan. Media är viktig för att sätta ljuset på vanvårdsfrågan och nå ut så att alla drabbade får veta att Vanvårdsutredningen vill höra deras historia. Det är svårt och utredningen har inte de resurser som krävs för att kunna annonsera brett.

Hösten 2008 satsar Vanvårdsutredningen på en stor informationskampanj. Alla som ännu inte anmält sig till intervju måste göra det snart. Efter den 1 mars ska inga fler anmälningar tas emot.

Ett slutdatum är satt och media hänger på nyheten. Göran Johansson får jämnt skägg att hinna med alla som vill höra vad han har att säga som utredare.

De vanvårdade kommer också till tals i media och frågan om upprättelse för de vanvårdade får förnyad aktualitet.

*

Vanvårdsutredningen drar ut på tiden. Många är gamla och hinner dö utan att ha fått den upprättelse de förväntat sig av samhället. Alla har inte samma förväntningar på hur upprättelsen ska se ut, men kravet på ersättning är starkt bland de vanvårdade och frågan kommer ständigt upp. Efterhand som allt fler vanvårdade har intervjuats växer frustrationen.

Varför händer inget?

Det är mycket som ska hinnas med och i regeringskansliet arbetas det för fullt, så även på socialdepartementet. Hösten 2008 kan **Maria Larsson** presentera en stor och genomgripande reform. Kommuner och landsting ska få öppna för privata etableringar och konkurrens om stöd- vård- och omsorgstjänster.

Den helt nyskapande lagen om valfrihetssystem (LOV) innebär att upphandlingslagen (LOU) kan ersättas med ett checksystem. Medborgarna ska själva få välja sådant som hemtjänst och vårdcentral och på så sätt avgöra vilka tjänsteleverantörer som ska slås ut och vilka som ska få vara kvar. Priskonkurrens ska ersättas med kvalitetskonkurrens.

– *En frihetsreform för äldre*, säger folkhälso- och äldreminister Maria Larsson när lagrådsremissen presenteras.

Det är det stora. Arbetet med barnfrågorna är mindre spektakulära. Det är inte där de stora pengarna finns och mot dem allmänhetens intresse är riktat. Maria Larsson kan dem och arbetar mycket för att stärka och förbättra skyddet kring de omhändertagna barnen. Hennes engagemang för barnen är inte att ta miste på. Men det är de framtida barnen det handlar om.

I fråga om upprättelse och ersättning till dem som vanvårdats i den sociala barn- och ungdomsvården under 1900-talet är regeringen knäpptyst. Det där med ersättning finns det inte stöd för inom regeringskansliet.

– Om jag hade varit kvar hade vi klarat av det här redan 2008-2009. Jag tycker att det tog alldeles för lång tid, säger den före detta socialtjänstministern Morgan Johansson i dag.

Maria Larsson håller frågorna om den fortsatta upprättelseprocessen ifrån sig. Oberoende av den vanvård som redan blottlagts av Vanvårdsutredningen och den tid det tar att låta alla som vill bli intervjuade håller hon fast vid att det måste vänta.

De vanvårdades organisationer är engagerade i Vanvårdsutredningens referensgrupp och Samhällets styvbarn uppvaktar även Maria Larsson vid några tillfällen. I mars 2009 begär de att regeringen tillsätter en separat utredning om ansvar och kompensation. Flera vanvårdade tar själva kontakt med socialdepartementet för att få Maria Larsson att ta itu med den fortsatta upprättelseprocessen.

Det enda de får veta är att det inte går. Som de vanvårdade förstått det skulle det bero på att Vanvårdsutredningen är en självständig myndighet och där kan inte regeringen gå in och peta. Att den upprättelse som de efterfrågar ligger utanför Vanvårdsutredningens arbete och att en regering alltid kan ändra direktiven till sina utredningar är inte vad de får lära.

[På en skriftlig fråga](#) från riksdagsledamoten **Christer Engelhardt** (S) i maj 2009 om att skynda på så att de drabbade kan få ett avslut svarar Maria Larsson:

"Det är av yttersta vikt att alla som anmäler sig till intervju får möjlighet att bli intervjuad. Jag kommer inte att vidta några åtgärder för att påskynda processen utan anser att den bör genomföras i enlighet med den ursprungliga avsikten, nämligen att alla som anmäler intresse får genomföra en intervju. På grund av det stora antalet personer som hört av sig till utredningen för att bli intervjuade förlängdes slutdatum i december 2007 till december 2009."

*

I juni 2009 börjar Sveriges Radio sända en granskning av hur Statens institutionsstyrelse (SIS) låser in och isolerar omhändertagna barn. Journalisterna **Daniel Velasco** och **Bo-Göran Bodin** står bakom.

Text: Åse Lo Skarsgård

Illustration: Hektor Medici

Läs de andra delarna:

Del 2:

[Vanvården – staten vet inte vad som hänt](#)

Del 3:

[Vanvården utreds, upprättelse var god dröj](#)

Del 4:

[Vanvårdschock och ett första erkännande](#)

Del 5:

[Hoppet tänds igen](#)

Del 6:

[Gränser för upprättelsen](#)

Vi vill gärna ha dina synpunkter.

Kommentatorsfältet är alltid öppet. Vi läser och publicerar efter hand.

[Här kan du skriva enbart till redaktionen.](#)

Anna Fredriksson, redaktör Stockholm

Helena Östlund, redaktör Göteborg